

Dâniş Dîvânı'nda Bir Manzûme: Gazel mi, Murabba mı?

Hamdi Birgören*

Dâniş Dîvânı'nda Bir Manzûme: Gazel mi, Murabba mı?

18. yüzyıl divan şairlerinden Daniş'in Dîvan'ında bulunan bir şiiri, hem murabba başlığıyla murabbalar arasında, hem de gazeller arasında verilmiştir. Daniş, çok sayıda kaside ve gazel yazmış bir şairdir. Bu makalemizde bu şiirin hem murabbalar, hem gazeller arasına alınmasının sebebini tartışmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Daniş Dîvanı, divan edebiyatı, musammat gazel, murabba, şarkı.

A Rhymed Poem in the Daniş's Divan: A Musammat Gazel or a Murabba?

One of the poems in the Divan by Daniş, a 18th Century Divan poet, is introduced among the murabbas under a murabba title as well as among the gazels. Daniş is a poet who wrote many kasides and gazels. In this article, we would like to discuss the reason why this poem is included in both the murabbas and the gazelles.

Key Words: The Daniş's Divan, divan literature, the musammat gazelle, the murabba, the song.

* Türk Dili Okutmanı Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
birgoren_h@ibu.edu.tr

Giriş

XVIII. yüzyıl divan şairlerimizden Dâniş (1715?-1775), Sultan III. Ahmet'in oğlu şehzâde Mehmet'e süt anne olarak görevlendirilen annesiyle birlikte Osmanlı Sarayına adım atmıştır. Hayatı hakkında, çağdaşı edebiyat kaynaklarından Râmiz (1736-1788), şairin öldüğü yıl olan 1775'te tamamladığı Âdâb-ı Zürefâ'sında ve Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (1719-1788), 1762'de yazdığı Mecelletü'n-Nisâb'ında isminin Süleyman olduğunu belirtirler.

Babasının kim olduğu bilinmediğinden kaynaklarda "Abdullah oğlu" biçiminde geçmektedir¹. İbn Abdullah (Abdullah oğlu) tabiri, cariyelerin çocukları için kullanılır. Râmiz, Dâniş'in; kendisine "Ki sorma neslimi, bir şâh-ı a'lâyâ esîrim ben" dediğini tezkiresinde kaydeder. Yine şair, divanda yer alan bahri-tavîlinde padişah karşısında kendisinden "terbiyet-kerde kulu" (yetiştirdiği kulu) biçiminde bahsederek babasının bilinmediğine işaret eder. Bütün kaynaklarda mahlasının Dâniş olduğu belirtilmektedir. Râmiz, şairin mahlası konusunda diğerlerinden farklı olarak şu bilgileri aktarır:

"Mukaddemâ Enderûn-ı şeref-makrûnda oldukları halde Tayfûr mahlasıyla şöhret-nümâ olup bir hizmet-i celîle ile Yenişehir Fenâr-ı şâyân-ı i'tibâra 'azîmet ü vusûl ve sâlifü't-terceme Akovalı-zâde Hâtem Efendi merhûmun meclis-i şerîflerine duhûl buyurdukda beyenlerinde 'alâka-i rûhânî hâsıl olup mütercem-i pâkîze-cebînin cebhe-i pâkinde envâr-ı şa'sa'a-perdâz-ı ehl-i yakîn olmağın enfâs-ı kudsi iktibâslarıyla Dâniş mahlasını ta'yîn buyurmalarıyla beyne'l-enâm mahlas-ı mezkûr ile tahsil-nâm idüp şöhret-karfn olmuşlar²."

Bu ifadeye göre başlangıçta Tayfur mahlasıyla şiirler yazan şair, bir görev için yanına gittiği Akovalı-zâde Hâtem Efendi'nin³ tavsiyesiyle Dâniş mahlasını kullanmaya başlar. Kaynaklar, mahlası Dâniş olan diğer şairlerden ayırt edilmek üzere zaman zaman "Dâniş Süleyman, Dâniş-i Rûmî, Enderûnlu Dâniş" ifadelerini kullanırlar.

Öğrenimini Saray okulu olan Enderûn'da tamamlamıştır. Devşirme usûlü kaldırılınca kadar, devşirme yoluyla Osmanlı Sarayına alınanların yetiştirildi-

¹ İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî: *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'Alâ Keşfi'z-Zunûn 'an-Esâmî'l-Kutub ve'l-Fünûn*, Arapça, C. I, Haz: Kilisli Rifat Bilge – Muhammed Şerâfeddin Yaltkaya, *Dârü İhyâ'i't-terâsî'l-'Arabî* Beyrut-Lubnan (Baskı Tarihi Belirsiz), 502; Kırboğa, Mehmed Ali: *Kâmûsu'l-Kutub ve Mevzû'âti'l-Mu'ellifât*, (Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1974), 484; İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî: *Hediyyetu'l-'Arifîn Esmâ'ü'l-mu'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Arapça, C. I, İstanbul Behiyye Matbaasında Maarif Bakanlığının Katkısıyla Basılmıştır, *Dârü İhyâ'i't-terâsî'l-'Arabî* Beyrut-Lubnan, (İstanbul, 1951), 405.

² Râmiz, a.g.e., 96.

³ "Hâtem Ahmed Efendi (Akovalı-Zâde), Divan-ı Humâyûn kalem memurlarından, üç lisanda yazılmış şiirleri, Şâhidî Şerhu, Şerhu'l-lem'a, Mültekâ Şerhi, Mürettep divanı vardır. Ölümü: H 1168/M.1754." Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Muellifleri, C. II, (İstanbul, Meral Yayınları, 1972), 174; Râmiz, a.g.e., 87

ği Enderûn Mektebinde Arapça, Farsça dersleri yanında dînî bilgiler almıştır. Bu okulda, yeteneği olanlara ata binme, silah kullanma gibi askerî talimler de yaptırılırdı⁴. Enderûn'a dahil olanların gördüğü her türlü eğitimi burada almıştır.

Enderûn'daki eğitiminin ardından sarayın katiplik ve muhasebe işlerinin gördüğü hâcegân-ı hümâyûndaki memûriyet hayatı, peşkir ve miftâh ağalıklarından sır kâtipliğine kadar yükselmiştir. Sadrazamlık makamıyla sultan arasındaki yazışmalarla ilgilendiği sır katipliği dönemi, I. Mahmud'un saltanat yılları (1730-1754)'na rastlamaktadır. Sarayda başlayan memuriyet hayatı 1752'den sonra saray dışında, hazineye ait bazı gelirlerin nezaretiyle ilgili mevkûfatîlik biçiminde devam etmiştir. Bir ara miyâne adı verilen yeniçeri ortalarının tabur kâtipliklerini de yapmıştır. 1753/54 yılında kalyon kâtibi olarak harp gemilerinin efrat, iâşe ve levazımına bakmıştır. 1757/58'de matbah-ı âmire adıyla bilinen saray mutfağına nezaret etmek üzere masraf kâtipliğine getirilmiştir. Buradan azledilerek 1765/66'da Cebeciler kâtibi unvanıyla Osmanlı askerlerinin levazım işlerini yürüten cebecilerin muhasebesiyle görevlendirilmiş. Daha sonra cizye muhasebeciliği görevi verilerek Hıristiyanlardan askerlik bedeli olarak alınan cizye hesaplarını tutmuştur. 1772/73'te hazîne muhasebeciliği görevini üstlenmiştir. Son görevi, dârü's-saâde ağalarının nezaret ettiği vakıfların kayıtlarından sorumlu Haremeyn muhasebeciliğidir⁵.

Dâniş'ten bahseden kaynaklar, şairin ölüm tarihiyle ilgili farklı da olsa bilgi vermektedirler. Bunlardan Ârif Hikmet Tezkiresi'nde 1180 (1766) yılı, Bağdatlı Şefkat ve Silahdar-zâde tezkirelerinde 1188 (1774) yılı ölüm tarihi olarak gösterilirken, Râmiz Tezkiresi'yle Sicill-i Osmânî'de 1189 (1775) yılı gösterilmektedir. Sonraki kaynaklardan Bağdatlı İsmail Paşa 1180 tarihini benimserken Nâil Tuman bu tarihin yanlışlığını kaydetmektedir. Dâniş'in çağdaşı olup kendisinden 13 yıl sonra vefat eden Râmiz, 1186 Şevvalinde Haremeyni'ş-şerîfeyn Muhasebeciliğine tayin olunduğunu belirtiyor ki 1772 yılının son günleri veya 1773 yılının ilk günlerine tesadüf eder. Bu tayin tarihi doğru kabul edilecek olursa Dâniş'in bu tarihten sonra vefat etmesi gerekir. Ayrıca Râmiz, 1189 yılı ortalarında Dâniş'in vefat ettiğini belirtiyor. Hicrî 1189 yılı ortaları yaklaşık olarak 1775 milâdî yılının da ortalarına denk gelmektedir. Silahdar-zâde Tezki-

⁴ Pakalın, Mehmet Zeki, Tarh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 1, (İstanbul, MEB, 1993), 533.

⁵ bkz. Râmiz, a.g.e., 95; Mehmed Süreyyâ: Sicill-i Osmânî, Yeni yazıya aktaran: Seyit Ali Kahraman, Eski Yazıdan Yeni Yazıya I, c. II, (İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), 405; Silahdar-zâde Tezkiresi, Millet Kütüphanesi, T. 795, vr. 25b; Hediyyetu'l-Ârifin Esmâ'u'l-mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Şöhretler İndeksi, Araştırma-inceleme Dizisi, Haz: Nail Bayraktar, (İstanbul, MEB, 1992), 88; Tuman, Mehmet Nâil: Tuhfe-i Nâilî - Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri II, III, Madde 2531 Dâniş ya Tayfur, Tıpkıbasım, Haz: Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı, (Ankara, 2001), 270, 596; İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dıvanlar Kataloğu I II- IV, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu, 317 Dâniş Mad, Tıpkıbasım, (İstanbul, MEB, 1967), 823;

resi'nde tâmiyeli tarih olmak üzere bir beyit verilmektedir. Nâil Tuman, kaynağını belirtmeksizin aktardığı bu beytin hesaplamasını yapar:

Didim “bâ” lutf-ı Bârî fevtinin târihin anın
“Ola Dâniş Efendi cilve-gâhı cennet-i ‘ulyâ”

İkinci mısradaki harf sayısı ebced hesabıyla 1186 olmasına rağmen Tuhfe-i Nâilî’de yanlışlıkla 1185 hesaplanıp 3 ilavesiyle 1188 rakamı bulunmuştur. Tarih mısraı karşılığı olan 1186 rakamı ilk mısradaki “bâ” karşılığı olan 3 ilavesiyle 1189 etmektedir. Dolayısıyla Râmiz’in bildirdiği 1189 (1775) yılı, Dâniş’in ölüm tarihidir.

Şair Dâniş’in bilinen tek eseri Dîvânıdır. Divan’ın biri İstanbul Üniversitesi T. 2834’te, biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 5545’te, biri Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Ef. Manzum Eserler No.135’te, biri Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi T. 811’de ve bir diğeri de İzmir Millî Kütüphanesi No. 1688’de kayıtlı olmak üzere beş yazmasını tespit edebildik. Bu yazmalardan ikisinin Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivinde A. 3852 ve A. 4026’da kayıtlı birer mikrofilm örneği bulunmaktadır. Bunlardan SÇ nüshası bahr-i tavîller ve musammatlardan sonra, eliften dâl harfi sonuna kadar gazelleri, İzmir nüshası ise son iki harfteki (he, ye) gazelleri kapsamaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan T.2834 nüshası yalnızca gazellerden oluşmaktadır.

Dâniş’ten bahseden kaynaklar genellikle şairin saraya girişi, Enderun’da eğitim görmesi, Akovalı-zâde Hâtem Efendi’nin öğrencisi oluşu, değişik görevlerde bulunuşu ve vefatı ile ilgili bilgiler vermektedirler. Şairliğindeki başarıları ve şiirlerinin değeri hususunda fazla bir şey söyleyen yoktur. Bu konuda en geniş açıklamayı çağdaşı Râmiz yapmaktadır. Râmiz, şairin öldüğü yıl tamamladığı Âdâb-i Zürefâ isimli tezkiresinde Dâniş’in, okumaya olan istek ve yeteneğiyle akranı arasında üstün bir mertebeye ulaştığını kaydettikten sonra şairliği hususunda şunları aktarır:

“El’ân miyâne-i kütüb-ı vâlâ-cenâbda ‘ilm ü ‘irfân ve ma’ârif-i bî-pâyân ile şöhret-şi’âr ezkiyâ-yı evândan bir zât-ı bülel-iktidâr ve şu‘arâ-yı ‘asrımızdan elsi-ne-i selâse üzre şi’r ü inşâya kâdir ve güftâr-ı letâfet-âsarları reşk-endâz-ı cümle-i hünverân şîrîn-sohbet pür-gû-tabî‘at bir şâ‘ir-i mâhir-i celflü’l-mikdârdırlar⁶.”

Râmiz’in değerlendirmesine göre Dâniş, zamanın üst rütbeli katipleri arasında sonsuz ilim ve irfanıyla tanınmıştır. Zekasıyla meşhur olmuş kudretli kişilerden biridir. Üç dille de şiir ve nesir yazabilecek yeteneğe sahiptir. Eserlerindeki latîf ifade, bütün sanatçıları kışkırtacak seviyededir. Konuşmayı seven, hoşsohbet, değerli ve maharetli bir şairdir. Râmiz, şairin şiir alanındaki üstün yeteneğini göstermek üzere örnek olarak bir gazelini aktarır⁷.

⁶ Râmiz, *a.g.e.*, 95

⁷ *Dâniş Dîvânı*, Gazel 126

Son dönem kaynaklarından Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde Nâbî'nin etkisinde olduğu ve şiirlerinde pek başarılı sayılamayacağı değerlendirilmiştir. Nâbî'nin etkisinde olduğu doğru olmakla birlikte şiirlerinin başarısız sayılması değerlendirmesine katılmak pek mümkün değildir.

Dâniş Divan'ında⁸ 2 bahr-i tavîl, kıtalarla birlikte 24 kasîde, 6 terkîb-i bend, 1 muaşşer, 2 müseddes, 1 muhammes, 11 tahmîs, 5 murabba, 589 gazel, 28 nazm bulunmaktadır.

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz husus, Divan'da yer alan aşağıdaki murabbam, aynı zamanda gazeller arasında tekrar kaydedilmiş olmasıdır:

Murabba

Mefâ'îlün / mefâ'îlün

Bu gün bir bî-emân gördüm
Kimin cânânıdır kimdir
Katu nâ-mihrbân gördüm
Kimin cânânıdır kimdir

Bulunmaz hüsnüne şânî
Degil mesmû akrâmı
Cihânın şûh-ı fettânı
Kimin cânânıdır kimdir

O cânım kâmet-i dil-cû
Hırâmân servveş her sû
Mükahhal gözleri âhû
Kimin cânânıdır kimdir

Ser-âmed dil-ber-i ra'nâ
Ne gelmiş ne gelir hâlâ
Murâd üzre güzel ammâ
Kimin cânânıdır kimdir

Aceb şûh-ı felek-meşreb
Satar uşşâkına kevkeb
Yerinde yan yancık hep
Kimin cânânıdır kimdir

⁸ Hamdi Birgören, *Dâniş Dîvânı*, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Ne mümkün Dâniş-i bî-dil
 Görüp de olmaya mâ'il
 Bilinmezse velî müşkil
 Kimin cânânıdır kimdir

Kaynaklardaki murabba nazım şekliyle ilgili bilgilere baktığımız zaman Muallim Naci: “Her bendi dörder mısradan mürekkep nazımdır⁹”, Halil Erdoğan Cengiz daha ayrıntılı ele alarak: “Edebiyat terimi olarak, değişik sayıda bendlerden oluşan ve her bendi aruzun aynı kalıbıyla yazılıp kuralına göre kafiyelendirilen dörder mısradan meydana gelen nazım şeklinin adıdır¹⁰” diye tanımlamaktadır. Murabbaların kafiye düzeni, birinci bendi oluşturan mısralar kendi aralarında kafiyeli, sonraki bendlerin ilk üç mısraı kendi arasında dördüncü mısralar birinci bendle aynı kafiyede olur. Kafiye düzeni bu şekilde olan murabbalara “müzdeviç murabba” denir. Bendlerin dördüncü mısraları aynen tekrarlanırsa, yani nakaratsa böyle murabbalara “mütekerrir murabba” ismi verilir.

Cengiz, murabba ile koşmanın benzerliğine dikkat çekerek abaB, cccB... biçiminde kafiyelenen murabbalardan bahsetmektedir. Burada gösterilen dördüncü mısralar nakarattır. Şarkıyı ayrı bir nazım şekli olarak düşünen Haluk İpekten’se: “Şarkı, yalnızca Türk edebiyatında görülen bir nazım şeklidir. Halk edebiyatındaki türkünün karşılığıdır. Daha çok dört mısralı bendler halinde söylenir. Ama az olmakla birlikte beş mısralık bendlerden oluşan şarkılar da yazılmıştır¹¹” dedikten sonra şarkıların bestelenmek amacıyla yazıldığına işaret etmektedir. Yine aynı eserinde şarkıların kafiye düzenini verirken abab, cccb... veya aBaB, cccB... örneklerinden bahseder. XVII. yüzyıla kadar bestelenmek üzere yazılan murabbaların da aynı kafiye düzenine sahip olduğunu belirtir. Cengiz, İpekten, Dilçin gibi araştırmacılar bestelenmek üzere yazılmasına vurgu yaparak şarkı’yı divan edebiyatı nazım şekilleri arasında alırlarken eskilerden Muallim Naci ve yenilerden Filiz Kılıç¹², bir nazım şekli olarak şarkıdan bahsetmezler. Zaten bir şiirin bestelenmek amacıyla yazılmış olmasının bir nazım şekli için yeterli olmayacağı kesindir. Halk edebiyatındaki koşmayla da ilişkilendirilip aBaB, cccB... biçiminde kafiyelendirilen ve bestelenmek üzere yazılan şiirlere şarkı demek mümkün değildir. Çünkü divanlarda murabba, muhammes, müseddes şekliyle yazılıp üzerine şarkı kaydı düşülen şiirler vardır. Ayrıca kasîde, gazel, mesnevî, murabba, muhammes gibi nazım şekillerinin bestelenip

⁹ Muallim Naci, *İstulâhât-ı Edebiye*, tıpkıbasım, İstanbul, 1307.

¹⁰ Halil Erdoğan Cengiz, “Divan Şirinde Musammatlar”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II* (Divan Şiiri), S. 415-416-417 / Temmuz – Ağustos - Eylül 1986.

¹¹ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dargâh Yayınları, İstanbul, 1999.

¹² Filiz Kılıç, “Nazım Şekilleri”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Haz. Mustafa İsen ve diğerleri, Grafiker Yayınları, Ankara 2002.

okunduğu da bilinmektedir. Dâniş'in murabbandan da anlaşılacağı üzere aBaB, cccB... kafiyeli düzeni murabbalarda da kullanılmaktadır.

Cengiz çapraz kafiyeli murabbalara örnek olmak üzere Dâniş'in bu murabbasını verir. Dâniş Divanı üzerine daha önce çalışma yapılmadığı için, şair Dâniş'in aynı murabbai gazeller arasında tekrar yazdığını gören olmamıştır. Dâniş, bu murabbai, aynı zamanda musammat bir gazel olarak düşündüğü için gazeller arasına almıştır.

Şimdi de musammat gazellerle ilgili olarak kaynaklarda geçen bilgilere göz atalım. Muallam Naci: "Beyitleri ekseriyet üzere kafiyeli dört cüz'den müteşekkil olan nazımdır" diye tanımlarken Cem Dilçin: "Dize ortalarında iç uyaklı olan gazeller de vardır: Böyle gazellere musammat gazel denir¹³" diye tanımlamaktadır. Cengiz'in, "her beytinde iç kafiyeye bulunan nazım şekli" dediği musammat gazel, tanımlardan da anlaşılacağı üzere mısraların ortalarında da kafiyeye bulunan bir biçimdir. İç kafiyeleri olduğu için beyitler ortadan bölündüğünde dörder mısralık bendler oluşabilmektedir. Ancak, beyitlerin ortadan bölünebilmesi için mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün gibi aynı tef'ilenin dört defa tekrarlanmasıyla oluşan uygun aruz kalıbıyla yazılması gerekir. Musammat bir gazel, mısraları ortadan bölünmek suretiyle müzdeviç bir murabba oluşturabilmektedir; ya da başka bir şekilde söylersek müzdeviç bir murabba, beyitler biçiminde yazıldığında musammat gazel oluşturabilmektedir. Mütekerrir bir murabbain beyitler halinde yazılıp musammat gazel olması söz konusu değildir.

Sonuç olarak, Dâniş Divanı'nda hem murabbalar, hem gazeller arasında yer alan bu manzume için şunları söyleyebiliriz: Gazelerde ilk beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli, diğer beyitlerin ikinci mısraları birinci beyitle kafiyeli olur: aa, ba, ca... gibi. İkinci mısralarda da tekrarlanan ilk beytin kafiyesine gazelin ana kafiyesi denir. Eğer redif gelecekte bu ana kafiyeden sonra gelir. Yukarıdaki murabba, mefâ'îlün gibi dört defa tekrarlanmasına imkan verecek bir tef'ileyle yazılmıştır. Bu mantıktan hareketle söz konusu murabbai, musammat biçiminde düşünüp beyitler halinde yazacak olursak gazelin ana kafiyesi ortadan kalkar. Kurallara sıkı sıkı bağlı olan divan şiirinde gazelin ana kafiyesini yok saymamız mümkün değildir. Hacimli divanı bulunan Dâniş'in, musammat kasîde ve gazelleri incelendiğinde ana kafiyesi olmaksızın redif kullandığına rastlamıyoruz; yani divan şiirinin kuralları dışına çıkmamıştır. Kendisi hayattayken divanı tertip olunan şair, üzerinde durduğumuz murabbai, bahsettiğimiz hususlara dikkat etmeksizin gazeller arasında da almıştır. Bu manzume, musammat gazel değil, aBaB, cccB... kafiyeli düzeninde mütekerrir bir murabba örneğidir.

¹³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.